

VIRT LÁSZLÓ

Adalék Márton Áron 1940 és 1944 közötti működéséhez*

Riassunto: Durante il periodo 1940-1944 il vescovo Márton Áron rimane nella sua residenza che diventerà la sua “casa”. Come buon pastore la sua porta era aperta non soltanto per i cattolici, ma per tutti i sofferenti. Come vescovo proteggeva la Scuole Ecclesiastiche. Su questo testimoniano le riviste di quel epoca, come esempio: Déli Hírlap, Vasárnap.

Parole chiave: Márton Áron; Alba – Iulia; Scuole Ecclesiastiche; uomo transilvano; operaio.

A második világháború idején Romániában maradt maroknyi magyarság és egyháza életének nehézségeire nagyon jó rálátást biztosít az, amit a korabeli magyar sajtó a felekezeti iskolákról, és ezzel kapcsolatban a kisebbségi magyar gondolatról, Márton Áron gondolkodásáról is közöl. A náci szellem ugyanúgy homogén gondolkodást óhajtott megvalósítani, mint pár évvel később a kommunista ideológia is. Ennek érdekében az volt a törekvése, hogy az iskolákat központi irányítás alá vonja. Romániában ezt szolgálta – a magyar iskolák esetében csak szolgálta *volna* – az, hogy a kisebbségi népcsoportok vegyék át a felekezeti iskolákat, ami gyakorlatilag államosító szándék volt. 1938 decemberében kormányrendelet jelent meg Romániában, mely a politikai pártokat betiltva létrehozta a Nemzeti Újjászületés Frontját. A rendelet kimondta, hogy „parlamenti, községi és szakmai választásokon

* Az itt közölt kísérő tanulmány már fel lett dolgozva a most készülő *Magyar nevelés, népi gondolat* című könyvben. Az itt közölt szöveg a készülő könyv megfelelő részletének ezen írás elkészítése közben spontán módosított, más forrásokat is felhasználó változata. V.L.

csak a Front állíthat jelölteket és a Fronton kívül minden politikai tevékenység tilos”.¹ A rendelet tehát betiltotta az Országos Magyar Pártot, melyen keresztül a romániai magyarság a politikai életben részt vett. Ezt követően megalakult a Magyar Népközösség, mely a Nemzeti Újjászületés Frontjába belépve vehetett részt a politikai életben.² A romániai német kisebbség is megalakította a Romániai Német Népcsoportot, ami a náci Németország támogatásával merőben más helyzetbe került, mint a Magyar Népközösség.

A Jakabffy Elemér által Lugoson 1922-től 1942-ig, betiltásáig szerkesztett *Magyar Kisebbség* 1941 nyarán, Jakabffy Elemér vitaindítójával³ sajtóvitát közölt, mely által a főszerkesztő állásfoglalást várt a Dél-Erdélyben élő maroknyi magyarság szellemi vezetőitől a felekezeti oktatás ügyében. A Magyar Kisebbségből kiderül, hogy Andreas Schmidt népcsoportvezér megállapodást kötött Wilhelm Staedel nagyszebeni evangélikus püspökkel, és Augustin Pacha temesvári katolikus püspökkel arról, hogy a német tannyelvű felekezeti oktatást átadják a Romániai Német Népcsoportnak. Jakabffy Elemér érezte, hogy ez nyomást jelent a romániai magyar nyelvű felekezeti iskolák fenntartóira, a katolikus egyházon belül pedig személy szerint Márton Áronra abban az irányban, hogy felekezeti iskoláikról lemondva, azokat szintén adják népközösségi kezelésbe. Jakabffy Elemér sajtóvitát „provokált” – nyilván tudta azt, hogy mi lesz a hozzászólások végeredménye – és ezzel átvállalt valamennyit abból a teherből, ami ekkor Márton Áronra, valamint a romániai ma-

¹ MIKÓ Imre: Huszonkét év. Az erdélyi magyarság politikai története 1918. december 1-től 1940. augusztus 30-ig. A Studium Kiadása, Budapest 1941. 216.

² Uo. 223.

³ JAKABFFY Elemér: Ragaszkodjunk-e továbbra is a felekezeti oktatáshoz és a társadalommegsegítés eddigi rendszeréhez? *Magyar Kisebbség*, 1941. június 1.

gyar nyelvű protestáns egyházi vezetőkre nehezedett. „Fel kell tennünk tehát a kérdést: vajon ragaszkodjunk-e mi magyarok továbbra is a felekezeti oktatáshoz és a társadalom-megsegítés eddigi rendszeréhez, vagy kövessük a német példát, tekintsük mi is az oktatást és társadalom-megsegítés ügyét olyanoknak, amelyek intézésére kizárólag Magyar Népközösségünk hivatott.” Majd ezután az 1937-es Vásárhelyi Találkozó fiataljaihoz fordulva felteszi a kérdést: „mi a második nemzedék tagjainak felfogása?”⁴ Ez a második nemzedék nem más, mint az a bizonyos „háborús neveltetésű korosztály”, mely a harmincas évekre felnőtt korba ért, gondolkodása már a kisebbségi viszonyok között alakult ki, melyről többször szól Márton Áron az Erdélyi Iskola tanulmányaiban, és melynek evangelizálását a harmincas években legfőbb feladatának tartotta.

Jakabffy Elemér vitaindítójához a Dél-Erdélyben, román felségterületen élő Kacsó Sándor író⁵ és Szemlér Ferenc költő⁶ vezércikk-terjedelemben szól hozzá. Rajtuk kívül a Magyar Kisebbség még négy hozzászólást közölt, köztük Keresztes Albin ferences szerzetes, nagyszebeni hittanár, és Bitay Lóránt igazfalvai református lelkész írását, de a temesvári Déli Hírlap is közölt hozzászólásokat, közöttük Vasvári Aladár brassói plébánosét.⁷ A sajtóvitának a Magyar Kisebbség által közölt írásait 1988-ban közzétettem.⁸

⁴ Uo.

⁵ KACSÓ Sándor: Felekezeti iskoláink kérdéséhez. *Magyar Kisebbség*, 1941. június 16.

⁶ SZEMPLÉR Ferenc: Ragaszkodjunk-e felekezeti oktatásunkhoz? *Magyar Kisebbség*, 1941. június 16.

⁷ A többi hozzászólást a *Magyar Kisebbség* 1941. július 16-ai és augusztus 1-jei száma közli.

⁸ Márton Áron *a lelkiismeret apostola*. Összeállította és a bevezető tanulmányt írta: VIRT László. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1988. Függelék.

A kérdés sajtóbeli megvitatása a magyar nyelvű felekezeti iskolák ügyében egyértelmű eredményt hozott: mind a felekezeti elkötelezett, mind a baloldali hozzászólók az iskolának az egyházi kézben való megtartása mellett foglaltak állást. Ez megfelelt a Jakabffy által is hivatkozott Vásárhelyi Találkozó szellemének. A Vásárhelyi Találkozón Venczel József a Hitel szerkesztőjeként Márton Áron ösztönzésére vett részt.⁹ Balogh Edgár „vonalas” kommunistaként volt jelen, a Hitellel szemben is elfogult volt, de Marosvásárhelyen némileg türelmesebb álláspontra jutott. Ő tudósít arról, hogy a Vásárhelyi Találkozón jelen volt Fodor József Temesvár-gyárvárosi plébános, akinek javaslatára bekerült a záró határozatba a következő nyilatkozat: „valljuk, hogy életünkben a krisztusi elvek és tanítások alapján a szociális igazságnak érvényesülnie kell, és vállaljuk a közösséget a munkássággal a kizsákmányoló tőke ellen viselt küzdelmében”.¹⁰ E határozatban egymás mellé kerülnek a krisztusi elvek és a munkásosztály iránti szolidaritás, amivel a Vásárhelyi Találkozó a marxista, osztályharcos szemlélet fölé emelkedik. Ezt képviselte a Találkozó szellemi ösztönzője, Tamási Áron is, aki Márton Áronnak az Erdélyi Iskolában megjelent tanulmányaival összhangban írja: „Az erdélyi magyarság egysége teljesnek mondható. Városon ugyanazt láttam és éreztem, amit itt látok és érzek a faluban: mindnyájan egyek vagyunk a magunkrautaltságban. ... Egy olyan népnél, amely kisebbségi sorsban él, könnyen el tudom képzelni a különböző világnézetek összefogását”.¹¹ A

⁹ Balogh Edgár szóbeli közlése a szerző számára.

¹⁰ BALOGH Edgár: Hármaskis tükör. Felvidéki, erdélyi és magyar honi tanulmányok. Magyar Élet Kiadása, Budapest 1945. 105.

¹¹ TAMÁSI ÁRON: Cselekvő ifjúság. In: TAMÁSI ÁRON: Virrasztás. Révai Kiadó, Budapest, 1943., 261. és 272. (A szöveget első ízben a Brassói Lapok 1936. április 5., 6., 10., 11. és 12.-i számai közölték. Ez a cikksorozat volt az ösztönzője az 1937-es Vásárhelyi Találkozónak.)

Magyar Kisebbség által kezdeményezett sajtóvitában ugyanez a szellemi koalíció érvényesült. (Említsük meg a két kommunista szereplő további sorsát: Kacsó Sándor 1948-ban már az egyházi iskoláknak a kommunisták által tervezett államosítása mellett foglalt állást, amivel szembekerült Márton Áronnal.¹² Balog Edgár pedig az ötvenes években politikai fogolyként az elkötelezett katolikus Venczel Józseffel lett összeláncolva két börtön közötti utazás során, és ekkor, összeláncolva fogalmazták meg először, hogy meg kell írni a Romániai Magyar Irodalmi Lexikont. Balogh Edgár a hetvenes években egyszer eltörte a lábát, és ekkor Márton Áron meglátogatta őt a betegágyánál.¹³)

A második világháború alatt Romániában maradt dél-erdélyi magyarság megőrizte felekezeti iskoláit. Sem Márton Áron, sem a dél-erdélyi és bánági magyar protestáns felekezetek nem adták iskoláikat népközösségi kezelésbe, ezekhez a döntésekhez pedig jelentős támogatást, szellemi háttérrel rendelkező Jakabffy Elemér a Magyar Kisebbség nyilvánossága által. A magyar felekezeti iskolák rendkívül nehéz helyzetbe kerültek, csak híveik anyagi erejére és pedagógusaik áldozatvállalására támaszkodhattak. Mint rövidesen kiderült, elsősorban a legszegényebb, és egy bizonyos úri szemlélet által lekezelt munkások biztosították a felekezeti iskolák működését. *A Vásárhelyi Találkozó által teremtett szellemi koalíció Dél-Erdélyben megmaradt*: a munkásság „a kizsákmányoló tőke ellen viselt küzdelmében” nem tért le a keresztény alapokról, a munkásság tudta, hogy „életünkben a krisztusi elvek és tanítások alapján a szociális igazságnak érvényesülnie kell”. A szegénységben és kisebbségben élő mun-

¹² Márton Áron levele Kacsó Sándorhoz, a Magyar Népi Szövetség elnökéhez. In. Márton Áron írásai és beszédei. Szerkesztették: Dr. MARTON József és NEMES István. Gyulafehérvár 1996. 110–113.

¹³ Balogh Edgár szóbeli közlése a szerző számára.

kásságnak az egyházzal vállalt közösségéről Márton Áronnak rövidesen alkalma volt tanúságot tenni a temesvári *Déli Hírlap* hasábjain.

Két évvel a Magyar Kisebbség sajtóvitája után, 1943-ban Nagy József balázsfalvi református lelkész, a második bécsi döntés után Romániában maradt dél-erdélyi egyházkerület által fenntartott nagyenyedi református teológia tanára, a *Déli Hírlap*ban riport-sorozatot közölt a nagyon nehéz helyzetben lévő romániai magyar felekezeti iskolahálózatról. Ebből a katolikus iskolahelyzet ismertetése sem maradt ki. Megkereste Márton Áron püspököt is, aki egész oldalas, terjedelmes interjút adott Nagy Józsefnek.¹⁴ Márton Áron ismerteti a dél-erdélyi katolikus iskolarendszer számszerű adatait, majd Nagy József elmondja, hogy mind a bánásági, mind a dél-erdélyi magyar protestáns felekezetek és a katolikus egyház között példaértékű az együttműködés. A protestáns felekezetek vezetői egyöntetűen vallják, hogy *Márton Áron személye garancia* erre az együttműködésre. Márton Áron hozzáteszi ehhez, hogy a katolikus és a protestáns tanintézetek kölcsönösen fogadják be egymás növendékeit, hiszen a dél-erdélyi szórványban nem mindenhol áll rendelkezésre egymás mellett katolikus és protestáns iskola is. Márton Áron gondolkodására jellemző, hogy számára nem a statisztika, hanem az áldozatvállalás adja az első szempontot. Kiemeli mindazon tanárok és tanítók áldozatvállalását, akik helyükön maradtak, akiket a második bécsi döntés után nem sodort Észak-Erdélybe, vagy egyenesen az anyaországba a menekülők áradata. Ezután tanúsítja, hogy az iskolák anyagi alapjainak előteremtésében elsősor-

¹⁴ Iskoláink színe előtt. Az erdélyi római katolikus iskolákról, tanárokról, tanítókról s a hívek áldozatkészségéről beszél Márton Áron püspök. Nagy József cikksorozata. *Déli Hírlap* (Temesvár), 1943. szeptember 19.

ban a bányász-és ipartelepek munkásságára, közülük is főképpen a Zsil-völgyi bányászokra lehet számítani.

Az interjú nem maradt hatás nélkül. A Déli Hírlap másnapi számában Kakassy Endre (korábban a Brassói Lapok főmunkatársa, 1945 után műfordító, irodalomtörténész) az interjúra alapozva vezércikket ír. Márton Áron szavaihoz, ami szerint a legnehezebb sorsú emberek vállalják a legnagyobb áldozatot, a következőket fűzi hozzá: „Bizony sokan önvádat érezhetnek e megállapítások hallatára, tudván balítéleteikről, *elfogult rátartiságukról* (kiemelés tőlem; V.L.) s nézeteiknek arról az elavult halmazáról, mely útját állta és állja még ma is a szabad széttekintésnek. ... Hányan vannak miközöttünk, akik tunya ábrándozások közepette elméletben sziklákat mozgatnak, ám a maguk cselekvési területén arra sem képesek, hogy akár egyetlen téglával is hozzájáruljanak templom, vagy iskola emeléséhez, fenntartásához.”¹⁵ Márton Áronra utalva pedig azt vallja, hogy *a példamutatás alulról jön*. Kakassy Endre itt rátartói felfogásnak nevezi azt az úri, úriemberkedő életszemléletet, amit más összefüggésben Márton Áron is bírált a harmincas években. Ez az életszemlélet ma sem ismeretlen, ma is vannak, akik önmagukat nagyra tartva, másokat lekezelve, magyarságról, kereszténységről önhitt módon beszélve okoznak hasadásokat a társadalom szövetében. (E sorok írója Magyarországon él.) Akik ezt az életszemléletet képviselik, azoknak szája van, de tetteik nincsenek, önmagukat nagyon okosnak tartva butaságokat beszélnek és – jó esetben! – semmit nem tesznek.

Az interjú híre eljutott Budapestre is, a *Magyarország* című kormánylap néhány napon belül reagált rá. Előbb a lap reggeli kiadása, a *Reggeli Magyarország* közölt rövid, névalírással nél-

¹⁵ KAKASSY Endre: Áron püspök nyilatkozata. *Déli Hírlap*, 1943. szeptember 20.

küli szerkesztőségi cikket.¹⁶ Ebben hivatkoznak Márton Áronnak a munkásságot elismerő és példának állító szavaira, majd a Kakassy-vezércikkre hivatkozva írják, hogy Márton Áron szavait olvasva sokan önvádat érezhetnek elfogult rátartiságuk miatt. Féja Géza, a magyar népi szociográfia klasszikusa ekkor a Magyarország főmunkatársa volt. A másnapi számban mint a munkások püspökéről cikket írt Márton Áronról. Ennek egy része hasonló a Reggeli Magyarország előző napi, névalírás nélküli szerkesztőségi cikkéhez, így feltehetően azt is Féja írta. Féja Géza felvidéki emberként jól ismerte a kisebbségi sorsot, és tudta, hogy nemzeti kisebbségben öngyilkosság lenne az osztálykülönbségek szítása. „Az erdélyi püspök nyilatkozatát tapasztalataik alapján aláírják mindazok, akik életük egy részét kisebbségi sorsban töltötték.” Majd hivatkozik a Brassóba tóduló földnélküli székelyekre, akik ott segéd munkásként élnek, de gyermekeiket felekezeti iskolába járatják, és az iskolák fenntartásához fillérjeikből anyagilag is hozzájárulnak. Hivatkozik a felvidéki példára is, mert ott sem lehet olyan politikai-világnézeti elv, ami felülmúlhatná a kisebbségi helyzet által meghatározott magyarságot. A budapesti kormánylap főmunkatársaként Márton Áron tanúságtételét elfogadva 1943-ban írja: „értelmiségünk alig törődött a munkássággal, mert

¹⁶ Márton Áron a dél-erdélyi munkásság önfeláldozásáról. Reggeli Magyarország, 1943. szeptember 26. Szerkesztőségi cikk; Főszerkesztő: Szvatkó Pál. (Szvatkó Pál 1901-ben, Nagyszombatban született. Csehország német megszállásáig a Prágai Magyar Hírlap főszerkesztője volt. Prága német megszállásakor rövid időre börtönbe vetették, majd Magyarországra menekült. Itt a Magyarország főszerkesztőjeként biztosra vette Németország verségét, és már 1941 decemberében, Pozsonyba utazva, erre készítette fel a Tiso-Szlovákiában dolgozó magyar újságírókat. Magyarország német megszállásakor Mauthausenbe hurcolták, ahol egy évig kőbányában volt kényszer-munkás. 1945 és 1956 között a Magyar Rádió névtelen szerkesztője, 1956-tól, haláláig, 1959-ig a Szabad Európa Rádió munkatársa. V.L.)

botor tévhit alapján »nemzetközi« szellemű tömegnek tartotta”.¹⁷ (Féja Géza 1919-ben egyetemre jött át Budapestre és a trianoni békeszerződéssel itt ragadt, de szülőföldjével, családjával, a felvidéki író társakkal megőrizte a rendszeres kapcsolatot.)

Az interjút, a Déli Hírlap másnapi vezércikkét, a budapesti kormánylap reggeli számának szerkesztőségi cikkét és másnap, a főszámban megjelent Féja-cikket olvasva képet kaphatunk arról, hogy Márton Áron milyen hatást tudott gyakorolni, még országhatáron túlra, az anyaország felé, rövid idő alatt is. A korabeli magyar közgondolkodásban a magyar munkásság kirekesztett volt, afféle „nemzetközi szellemű”, ahogy azt rövidlátó uraink elképzelték. *Márton Áron egyaránt elveti a rövidlátó úriemberek és a marxista pártideológusok kategorizálását, mert e kategorizálással az általa már korábban bírált „keresztény középosztály” és a marxista ideológia is proli-sorsban rögzítette azt a munkásságot, ami nyugati típusú, urizálás és egyúttal marxizmus nélküli demokratikus fejlődésben polgárosodhatott volna. Márton Áron mindezekkel szemben, az osztályhatároknak a szegénységet rögzítő, akár úri, akár marxista kimerevítése helyett, társadalmi integrációban gondolkodik.* Figyelemre méltó, hogy a püspök helyzetértékelése szerint *a munkásság, a marxista sémákat cáfolva, itt felekezeti iskolákat támogat.* E sémák, a marxistákéval ellenkező előjellel ugyan, de jellemzik a – Kakassy Endre kifejezésével – *rátarti*, úri, vagy önmagukat annak tartó rétegeket is. E rátarti rétegek nagyon bután viselkedtek, viselkednek: a marxista frazeológiával okkal szembemenve ugyan, de csak arra voltak képesek, hogy saját frazeológiájukkal a marxistáknak szállítottak, vagy ma a marxisták örököseinek szállítanak érveket. Még azt sem

¹⁷ FÉJA Géza: Márton Áron és a magyar munkások. *Magyarország*, 1943. szeptember 27. (Közli még: Féja Géza: Erdély emlékezete. Éghajlat Könyvkiadó, Budapest 2011. 256–267.)

vették észre, hogy a marxizmus haszonélvezőinek semmi közük a munkásosztályhoz, az számukra csak hivatkozási alap. (Itt engedtesék meg egy személyes kitérő. Az engem 1965-ben bérmálóló, a nácizmussal és a kommunizmussal Márton Áronhoz hasonlóan egyaránt következetesen szembehelyezkedő Shvoy Lajos székesfehérvári püspök a magyar munkásosztály fellegvárában, Csepelen, még 1945-ben keresztény szabadegyetemet indított és ennek sikere hatására, a csepeli munkások kérésére 1947-ben bencés gimnáziumot alapított. Majd Shvoy püspök az 1964-ben tollba mondott emlékirataiban tanúsítja, hogy 1956-ban, a forradalom alatt a csepeli munkástanács kezdeményezésére folytatódott a rendőrség által 1949-ben hatósági kényszerrel leállított Csepel-Szabó telepi templom építése. Ugyancsak 1956-ban a dunapentelei – akkor sztálinvárosi – munkásság kérte vissza a rendőrség által onnan kitiltott, elüldözött hittanárokat. Bardon Alfréd – apám rajztanára a budapesti műegyetem építészkarán – pedig 1956 októberének végén kilátogatott Csepelre, ahonnan azzal tért vissza a Műegyetemre, hogy a csepeli munkások követelik az egyetemi lelkészségek visszaállítását. *Nem igaz tehát, hogy a munkások csak a kisebbségi helyzetben, mintegy kényszerből támogatnák az egyházat! Itt Magyarországon, ennél sokkal közelebbi tanúságok bővítik a kisebbségi tapasztalatot össznemzeti példává.)*

Márton Áron bölcs ember volt, nem szállított érveket a marxisták számára. A munkások mellé állt, elsősorban azért, mert *lent élt ő maga is*, az úri, uraskodó, rátarti rétegekkel szemben ő soha nem kezelte le a kétkezi embereket, és selypegve sem bratyizott kérges kezű emberekkel (mint az ideáti uraink), tudott természetesen viselkedni közöttük. A munkások mellé állt azért is, mert tudta – és vannak erre utaló írásai a harmincas évekből –, hogy a marxisták számára csak alibi a munkásnép, melyet a marxisták térfelére tol át az, aki idegenkedik tőle. Márton Áron

hatást gyakorolt a korabeli, 1943-as Magyarországra azáltal, hogy a budapesti kormánylap felfigyelt rá. A magyarországi reagálások észreveszik és kiemelik azt a részt, ami negatív fényt vet a Magyarországon hatalmi beágyazottsággal bíró keresztény-nemzeti középosztályra, ugyanakkor elismeréssel szólnak a Magyarországon lekezelt gyári és bányamunkásságról. Ekkor Magyarországon a rendőrségi körözések személyleírásai gyakran kezdődtek ezzel a szóval: „munkáskülső”.

Márton Áron hatást gyakorolt Féja Gézára is, aki bizony antiklerikális volt, mert a magyar nagybirtokrendszert a népi szociográfia klasszikusaként vizsgálva döntenie kellett: vagy odáig sülyed, hogy ő is „úriember” lesz, vagy pedig antiklerikális utat választ. Jézus Krisztus nagyobb dicsőségére nem lett belőle „úriember” (voltak földjeik Léva környékén, eljátszhatta volna ezt az olcsó és kényelmes szerepet), hanem inkább antiklerikális lett. Ezt nagyon szűk látókörrel egyházellenességnek szokták gondolni (ugyanakkor mások saját egyházellenességüket nevezik antiklerikalizmusnak), pedig az antiklerikalizmus a korszerű egyháziasság egyik megnyilvánulása. Vannak Márton Áronnak olyan megnyilvánulásai, melyekben a klerikalizmussal mint az életidegen papi uralommal való leszámolást sürgeti.¹⁸ Ha pedig megnézzük II. János Pál pápa *Christifideles laici* (Krisztushívó világiak) című enciklikáját, akkor ott is találunk olyan szövegeket, melyek az atavisztikus klerikalizmussal számolnak le. Az érthetően antiklerikális Féja Géza felvidéki gyökérral ráértett a kisebbségi sorsot tudatosan vállaló Márton Áronra, aki azt közvetítette a Déli Hírlap interjújában is, hogy Krisztus követője

¹⁸ Márton Áron beszéde a 2. vatikáni zsinat befejezése alkalmából, Gyulafehérvár, 1965. december 8. In. *Márton Áron írásai és beszédei* II. kötet, Szerk. Dr. MARTON József. Gyulafehérvár 1997. 92.; Márton Áron beszéde papnövendékekhez. Gyulafehérvár, 1972. március 18. In. Uo. 139.

az uralmi pozíciókat tudatosan kerülve, csak lent élhet. Féja (akit Tamási Áron, élete utolsó leírt mondatainak egyikében, Dózsa György tisztelendő alvezérének nevezett) ráérezett Márton Áronra, és amit róla írt, azzal hatást gyakorolt a korabeli magyar gondolkodásra, *módosított valamit az anyaországi gondolati sablonokon. Evangéliumot közvetített az anyaországi olvasó számára, amikor az erdélyi püspök által megihletve írta: „a magyar munkásság hűsége nem ideig-óráig tartó magatartás, hanem töretlen és sziklaszilárd hűség. A magántulajdont, anyagi javakat, közéleti szerepet, rangot és a velük járó érvényesülési lehetőségeket nélkülöző magyar munkás hűsége ezerszeres értékű, mert mélyből fakadó, tiszta, önzetlen és áldozatos emberi vallomás.*”¹⁹

Szöveggözlések

(A lejegyzések módja az eredeti tipográfiát igyekszik követni.)

1. sz. dokumentum Déli Hírlap, 1943. szeptember 19.

ISKOLÁINK SZÍNE ELŐTT

**Az erdélyi római katolikus iskolákról, tanárokról, tanítókról
s a hívek áldozatkészségéről beszél Márton Áron püspök**

Nagy József cikksorozata

Alba Iulia – Gyulaféhevár, szeptember. Ez már Erdély itt! Fenn a várban csak egy kicsit kell történelmi tekintettel körülnézned: mennyi mindent láatsz! Néhány pillanat alatt messzi, százados utakat járhatsz be. Lenézel a városra, látod, hogyan ölelkezik a város körül, hogy szemed láttára egyesüljön: az Ompoly és a Maros. Látod, ahogy a római légiók, a

¹⁹ FÉJA Géza i. m., uo.

Rómát, a hatalmat, a nyugalmat, a jogot és biztonságot hozó büszke légió menetel Szarmizegethuza felől és várost alapít itt a Apulumnak nevezi el. Hiába düljék fel a tatárok kétszer is, ma is itt a vár: Alba Iulia – Gyulafehérvár, és a várban úgy körülvesznek a történelmi múlt emlékei, hogy szabadulni se tudsz tőlük, egy életre követnek, ha erdélyi vagy. Az igazi Erdély egy igazi darabja: itt a Szent Mihály püspöki templomban egymás mellett pihennek azok, akik Erdélyt, felekezeti hovatartozástól eltekintve, azon belül és azon túl olyan igazán nagyon szerették.

Milyen csodálatos ez a történelmi levegő itt a templomban. Ezek a néma sírok beszédes bizonyágai annak, hogy

az erdélyi lélek

mindig igyekezett felülemelkedni az ellentéteken és kereste azt a magasabb, összefogó szempontot, amely döntő legyen tetteiben. Nem a vér ritmusára hallgatott, hanem a szellem ütemét követte. Erre az ütemre járta a hadak útját, építette a templomokat s ezt a sok-sok csodálatos múltú, ősi iskolát. Milyen békésen együtt vannak György barát és Bocskay István, János Zsigmond és Báthory András bíboros-fejedelem, és itt vigyáz a legerdélyibb fejedelem: Bethlen Gábor is.

S ha néhány lépést teszel a püspöki templomból, az erdélyi római katolikus püspök otthonába lépsz. (Nem jó szó reá a rezidencia! Mennyivel szebb ez így: otthon, különösen azóta, hogy Márton Áron püspök az általa képviselt szellemiség otthonává tette.) Az otthon kertjében elfogulatlanul beszélgethetsz vele, és a Kegyelmes Úrral szemben csak azt érzed, hogy milyen kegyelmes volt Isten, amikor éppen őt állította ide, aki nem húzódik a vár lőrésai mögé, hanem kitarja szíve kapuját mindenki felé, aki szívében a kötelességtudás és felelősség szellemének ütemére munkálkodik, végzi feladatát,

éppen ott, ahová sorsa állította. És milyen természetes, hogy egyszerre és azonnal az iskolákról esik szó:

– Egyházmegyémnek ebben a déli részében – mondja a püspök – a következő intézmények szolgálják a hitvallásos nevelés-és oktatásügy nagy céljait: 3 óvoda, 45 elemi-, 1 gazdasági-, 1 inasiskola, 5 leánygimnázium, 1 tanítóképző, 1 leány-felsőkereskedelmi, 2 fiú-főgimnázium, 1 továbbképző, 1 inasotthon és 2 árvaház. Ezekben az intézetekben az elmúlt tanévben 228 tanerő működött és közel 5000 növendék volt az Egyház nevelői irányítása alatt.

A püspök szavai után rátérek arra, hogy „iskola-utam” alatt milyen örömmel tapasztalhattam lépten-nyomon minden vezető, minden igazgató, minden vallomást tévő leírt és le nem írt szavát hallva, hogy az erdélyi magyar felekezetek között milyen békesség, még ennél is több: együttműködés van. Utalok arra, hogy az evangélikusok éppen úgy, mint a bánsági reformátusok, valamint az unitáriusok részéről elhangzott szavak és vallomások is mind kiemelik, hogy

Márton Áron püspök személye

milyen biztosítékot nyújt arra, hogy ez az együttműködés tartós lesz. S magam is, mint aki Nagy Ferenc erdélyi püspökünk (a dél-erdélyi részen szolgáló református püspökről van szó; V.L.) közelében szolgálhatom Anyaszentegyházamat, tudom, hogy milyen őszinte barátság köti egymáshoz a két legnagyobb erdélyi egyház püspökét és rajtuk keresztül egyházaikat is. Az is jellemző Márton Áron püspökre, amit az együttműködésnek iskolai vonatkozású részében, íme, a nyilvánosság számára mond:

– Iskoláinkat, s elsősorban a szerzetesnők vezetése alatt lévő intézeteket szívesen keresik fel más-vallású növendékek is, s mi, amennyire a törvényszabta keretek és a rendelkezésre álló hely megengedi, szívesen fogadjuk őket. Tesszük

ezt viszonzásul és hálából is, mert egyházmegyémnek ebben a részében tanítóképző intézetem nem lévén, az aiud-i – nagyenyedi bethlen-kollégium előljárósága tanító növendékeimnek készséggel adott helyet, s a tanár urak ugyanolyan szeretettel foglalkoznak az én fiaimmal, mint saját növendékeikkel.

És az is éppen Márton Áron püspökre jellemző, ahogyan tanáraitól, tanítóiról nyilatkozik:

– Iskoláinkról, nevelésről, tanárokról és tanítókról ejtven szót, nem mulaszthatom el, hogy elismeréssel ki ne emeljem tanáraim és tanítóim áldozatos magatartását és munkáját. Hálás vagyok nekik, hogy felhívásomra helyükön maradtak, s így az elmúlt évek alatt tanerő hiánya miatt egyetlen iskolát sem kellett bezárom. Néhány iskola bezárta kapuit, néhány helyen pedig a tanerők számát kellett csökkentenünk, mert a hívek száma s ezzel együtt a tanköteles gyermekek száma is több egyházközség területén érzékeny méretekben megfogyatkozott, de ezt a körülmények folytán előállott sajnálatos folyamatot a tanerők helytállása nem tudta megakadályozni. Hálás vagyok másodsor tanítóimnak lelkes munkájukért. Hogy a felmerülő szükségleteknek, tanügyi szempontoknak és a törvény rendelkezéseinek eleget tegyünk, nemcsak lelkiismeretes munkát, hanem többektől ezen felül még egyéni áldozatot is kell kívánnunk. Pl. most is a többtanerős iskolák érdekében családos embereket helyeztem el olyan helyekről, ahol már gyökeret vertek, megszokták munkakörüket s szülők és gyermekek megszokták őket. Szó nélkül vállalták a költözködés és környezetváltoztatás nem csekély kellemetlenségeit. Sok helyen egy-egy tanítónó nemcsak az iskola tanítója, igazgatója, a gyermekek nevelője, hanem az egyházközség kántora, a templom gondozója s a pap mellett a hívek segítője, tanácsadója. Némelyeket vá-

rosokból, ahol éveken át dolgoztak, másokat a szülőhelyük iskoláitól, a családi környezetből küldöttem ki közlekedési utaktól is elzárt falvakba. S mentek a katona fegyelmezettségével. Megérdemlik, hogy e helyütt is megemlékezzem róluk s „a nemzet e napszámosainak” munkáját és szép magatartását megköszönjem.

Szóba kerül

az iskolafenntartás

anyagi háttere, azok a nagy nehézségek, amelyekkel még a vagyonosabbnak mondható katolikus egyháznak is állandóan küzdenie kell. És itt ismét olyan részlet válik ismertté, amin nem igen gondolkodhattunk eddig. De hallgassuk a püspök szavait:

– Hasonlóképpen hálás elismeréssel kell fordulnom az iskolafenntartó egyházközségek közönsége felé is, hiszen az ő biztató ragaszkodásuk, lelkes anyagi támogatásuk nélkül a mi erőfeszítéseinknek nem sok eredménye volna. Híveinknek a hitvallásos iskola iránt tanúsított és egyre erősödő ragaszkodása, anyagi hozzájárulása ösztönöz, hogy ezekért az intézményeinkért a kötelességeknek reánk háruló részét magunk is odaadással vállaljuk. A munkásság példaadása ebben a tekintetben egyenesen felemelő. Iskoláink fenntartása súlyos anyagi kérdés és gond is, ezért híveinktől az erkölcsei támogatás mellett anyagi áldozatot is kell kérnünk. Minden egyházközség népe vállalta az anyagi teherbírásának megfelelő részt, voltak és vannak híveink, akik nagylelkűen segítenek a köteles mértéken felül is. De a híveink részéről megnyilatkozó ez általános készség mellett is meg kell említenünk munkás-közönségünk áldozatkészségét. Amikor iskoláink anyagi alapjainak előteremtésén fáradoztunk, talán legelőször a városok, bánya-és ipartelepek – (s itt elsősorban gondolok a juul-zsilvölgyi munkásságra)

– munkássága értette meg legelőször a kérdés fontosságát, ő jött olyan megajánlásokkal, amelyre biztosan építeni lehetett. Nyilvántartásaink szerint legnagyobb mértékben ez a munkásság biztosította folyamatosan és biztosítja ma is az egyházi intézmények és iskolák szükséges anyagi fedezetét vonakodás nélkül és körülményei között dicséretes áldozatkészséggel. Helyénvaló tehát, hogy erről a nagyközönségnek is tudomása legyen, s melegen megszorítsuk munkás-híveink kezét, akik próbás időkben bizonyították be, hogy hozzánk tartoznak, a templomot és iskolát magukénak tudják s róluk a maguk erejéből telhetően gondoskodnak.

A hátam mögött halk köhögést hallok. Hátranézve, restelkedve látom, hogy amíg itt, a kerti csöndben

közel egy órát beszélhettem

Márton Áron püspökkel, a kihallgatásra várakozók egész kis csapata gyűlt össze a kert aljában. A püspök látta a várakozókat, mert szemben ült a kert bejáratával, de sem szavaiban, sem modorában semmi sem vétette észre velem, hogy a kihallgatásnak vége. Ennyire belenyugodott az erdélyi nyilvánosságnak szánt „vallatásba”. De hát az iskola-kérdést nem is lehet egykönnyen és gyorsan „elintézni”. Sok-sok gond, ezer és ezer aggodalom kezdi és végzi az iskolai esztendőt.

Elbúcsúzom. Megköszönöm a püspöknek, hogy annyi mindenre tanított az alatt a számomra oly rövid és gyorsan elröppent egy óra alatt. Szavaimra így felel:

– **Mindig egymástól tanulunk, kedves tanár úr, mindig egymástól.**

Igen, egymástól kell tanulnunk! Elsősorban a szeretet, a kölcsönös megbecsülés, egymás értékeinek felismerése és elismerése útján. És tanulnunk kell, mert amit megtanultunk, ami népi és egyéni művelődési kincsünké lett éppen tanulásunk következtében, az sajátosan és elvehetetlenül a miénk, és

ezzel a sajátosan „mienk”-kel tudunk legtöbbet szolgálni – az egész emberiségnek is.

2. sz. dokumentum Déli Hírlap, 1943. szeptember 20.

Áron püspök nyilatkozata

Írta: Kakassy Endre

Meg kell állani Erdély római katolikus püspökének lapunkban közölt nyilatkozata mellett, mint ahogy különben ünnepélyes figyelmet parancsol az alba-iuliai – gyulafehérvári egyházfejedelem valamennyi megnyilatkozása. Ritkán van ugyan alkalmunk szavát hallani: Dél-Erdély magyarságának e kivételes egyéniségű, s – tegyük hozzá mély meggyőződéssel – providenciális (gondviselészerű; V.L.) lelki vezetője nyilván többre becsüli a beszédnél az egyház s hívei érdekében végzett csendes munkát. Annál nagyobb megtiszteltetés a Déli Hírlap számára a minapi nyilatkozat, melyet Nagy József, az aiudi-nagyenyedi református teológia tanára közvetített a tág nyilvánossághoz az iskoláink életéről számot adó cikksorozatában.

Tudjuk, hogy nagy visszhangot keltettek e cikkek népünk minden rétegében. Növekvő felelősségérzésre mutat ez a jelenség. Ma már a legegyszerűbb elméjű ember előtt sem kell túlságosan bizonygatni, mit jelent számunkra az egyház és az iskola. Népi közösségünk minden rétege féltő ragaszkodással tartja szemét egyházi és közművelődési intézményeinken, a magáénak érzi életüket és sorsukat, munkájukat és eredményeiket. A hűség és az áldozathozatal megkapó példáiról hal-

lunk. Most megszólalt a püspök is, hogy minderről magas elismerés formájában tegyen bizonyosságot.

Nyilatkozatának különösen az a része ragad meg, ahol a magyar munkásság áldozatvállalásáról beszél. Idézzük szavait:

„Híveinknek a hitvallásos iskola iránt tanúsított és egyre erősödő ragaszkodása, anyagi hozzájárulása ösztönöz, hogy ezekért az intézményeinkért a kötelességeknek ránk háruló részét magunk is odaadással vállaljuk. A munkásság példaadása ebben a tekintetben egyenesen felemelő. Iskoláink fenntartása súlyos anyagi kérdés és gond is, ezért híveinktől az erkölcsi támogatás mellett anyagi áldozatot is kell kérnünk. Minden egyházközség népe vállalta az anyagi teherbírásnak megfelelő részt, voltak és vannak híveink, akik nagylelkűen segítenek a köteles mértéken felül is. De a híveink részéről megnyilatkozó ez általános készség mellett is meg kell említenünk munkás-közönségünk áldozatkészségét. Amikor iskoláink anyagi alapjainak előteremtésén fáradoztunk, talán legelőször a városok, bánya-és ipartelepek munkássága értette meg a kérdés fontosságát, ő jött olyan megajánlásokkal, amelyekre biztosan építeni lehetett. Nyilvántartásaink szerint legnagyobb mértékben ez a munkásság biztosította folyamatosan és biztosítja ma is az egyházi intézmények és iskolák szükséges anyagi fedezetét vonakodás nélkül és körülményei között dicséretes áldozatkészséggel. Helyénvaló tehát, hogy erről a nagyközönségnek is tudomása legyen, melegen megszorítsuk munkás-híveink kezét, akik próbás időkben bizonyították be, hogy hozzánk tartoznak, a templomot és az iskolát magukénak tudják s róluk a maguk erejéből telhetően gondoskodnak.”

Kissé történetinek érezzük e kijelentéseket, melyeknek meleg intonációját a le-és felfelé egyaránt kiterjedő szeretet, a meg nem csalattatott várakozás adja. Ki is ismerhetné jobban

népünk érzéseit, gondolkozását, lelki életének annyiak előtt rejtett útjait, mint a székely falu adta alba-iuliai – gyulafehérvári főpásztor? Szavai villanásszerűen hasítanak bele abba a homályba, mely az elkülönülők, tájékozatlanok, gubó-életet élők felfogásában a népet, s különösen az ipari munkásságot körülveszi. Bizony sokan önvádat érezhetnek e megállapítások hallatára, tudván balítéleteikről, elfogult rátartiságukról s nézeteiknek arról az elavult halmazáról, mely útját állta s állja még ma is a szabad széttekintésnek. Egyszer, nyugalmasabb időkben eljön majd az alkalom, amikor alapos számadást tarthatunk majd önmagunkkal. Évek és évtizedek eseményei fognak leperegni szemünk előtt. S akkor kutató gondolataink és igazságos ítélkezésünk hívó szavára meg fog jelenni előttünk a mindennapi téglahordás, a parttöltés s a terheket hűséggel és zokszó nélkül hordozó kötelességtudás hőse: a magyar kisember.

Áron püspök tájékoztatója értékes adatokat szolgáltat e számbavételhez. Valahogy ajándéknak is érezzük örvendetes közlését. Olvassuk el újból és újból ezeket a mondatokat, mert valóban ajándék van bennük, annak kell tekintenünk a felsorolt tényeket, különösen ma, amikor az emberiség egyre csak veszít, nemhogy gazdagodnék. Mekkora vigasztalás és milyen nagy megnyugvás tudni, hogy szilárd a lelki alap, amelyen intézményeink nyugszanak. Ha sok is a gond, mely az anyagiak terén intézményeink fenntartóira és vezetőire nehezedik, semmi esetre sem elviselhetetlen, hiszen hordozásukban azok segédkeznek, akiknek válla már nagyobb terheket is elbírt.

Sok tanulság adódik a püspök nyilatkozatából. A legelső tanulság pedig az, hogy önmagunkban az erő, és rajtunk múlik, erőnk miként való felhasználásán, hogy hullunk-e vagy emelkedünk. Ha tekintetünk fegyelmezetlenül kalandozik szerte a

világban, ha a külső nagy események elterelik figyelmünket a mi belső építkezésünk apró, de számunkra kicsinységükben is jelentős dolgaitól, az eredmény csak lesújtó csalódás lehet. Hányan vannak miközöttünk, akik tunya ábrándozások közepette elméletben sziklákat mozgatnak, ám a maguk cselekvési területén arra sem képesek, hogy akár egyetlen téglával is hozzájáruljanak templom, vagy iskola emeléséhez, fenntartásához. Bizonyos, hogy megejtő a történeti helyzet alakulásának mai látványa, mellettük jelentéktelennek tűnnek a mi életünk parányi eseményei, igényei, szükségletei, viszont nem egy kis nép pusztult már el éppen amiatt, mivel engedte, hogy elbűvöljék, belső életében megbénítsák gigászi mérkőzések boa constrictor-jai. A nagy népeket, ha mégannyira belemerülnek is rettentő küzdelmekbe, számbeli súlyuk védi a megsemmisüléstől. Kis népeknek józanul, önmagukról pillanatra sem megfeledkezve kell forgolódniuk a történeti porondon, különben könnyen eltaposhatják őket az egymással birkózó óriások. A józanság egyik parancsa az, amely a lelki támasztékok állandó erősítésére s a szellemi vagyon gondos ápolására, sőt gyarapítására int. Mert a lelki és szellemi értékek jelentik elsősorban kis népek jogcímét az élethez.

Erről a parancsról töredék mivoltunkban sem szabad megfeledkeznünk. És ilyen körülmények között vajon túlzás-e, ha az örvendetes hír ajándékát látjuk Áron püspök nyilatkozatában? Társadalmunk elé nagyszerű példamutatás emelkedik, amely – mint letűnt századok során annyiszor – alulról jön. Ki-ki vegye hasznát úgy, amint lelkiismerete sugallja.

Addig is, a püspök buzdító szavát követve, szorítsuk meg melegen munkátestvérünk kezét.

3. sz. dokumentum. Reggeli Magyarország, 1943.
szeptember 26.

Márton Áron a délerdélyi munkásság önfeláldozásáról

Temesvár, szeptember 25.

Márton Áron püspök, a délerdélyi iskolaüggyel kapcsolatban nyilatkozatot adott, amelyben kiemeli a délerdélyi munkásság önfeláldozó készségét.

A munkásság példaadása – mondotta – egyenesen fel-emelő. Iskoláink fenntartása súlyos anyagi kérdés és gond, híveinktől ezért anyagi áldozatot is kell kérnünk az erkölcsi támogatás mellett. Amikor iskoláink anyagi alapjának előteremtésén fáradozunk, talán legelőször a városok, bánya-és ipartelepek munkássága értette meg a kérdés fontosságát. Nyilvántartásaink szerint legnagyobb mértékben a *magyar munkásság* biztosította és biztosítja ma is az iskolák szükséges anyagi fedezetét, vonakodás nélkül és körülményei között dicsegetes áldozatkészséggel.

A *Déli Hírlap* vezércikkírója megjegyzést fűz *Márton Áron* nyilatkozatához. Hangsúlyozza, hogy sokan önvádat érezhetnek e megállapítások hallatára, tudva balítéleteikről, elfogult rátartiságukról.

4. sz. dokumentum Magyarország, 1943. szeptember 27.

Féja Géza:

Márton Áron és a magyar munkások

Márton Áron erdélyi püspök nyilatkozatot adott a Temesváron megjelenő „*Déli Hírlap*”-nak. A püspök a magyar iskolaügyről szólva – többek között – ezeket mondotta: „A

munkásság példaadása egyenesen felemelő. Iskoláink fenntartása súlyos anyagi kérdés és gond, híveinktől ezért anyagi áldozatot is kell kérnünk az erkölcsi támogatás mellett. Amikor iskoláink anyagi alapjának előteremtésén fáradozunk, talán először a városok, a bánya-és ipartelemek munkássága értette meg a kérdés fontosságát. Nyilvántartásaink szerint legnagyobb mértékben a munkásság biztosította és biztosítja ma is az iskolák szükséges anyagi fedezetét, vonakodás nélkül és körülményei között dicséretes áldozatkészséggel.” A „Déli Hírlap” vezércikkírója megjegyzést fűz Márton Áron nyilatkozatához. Hangsúlyozza, hogy „sokan önvádat érezhetnek e megállapítások hallatára, tudva balítéleteikről, elfogult rártatóságukról.”

Az erdélyi püspök nyilatkozatát tapasztalataik alapján aláírják mindazok, akik életük egy részét kisebbségi sorsban töltötték. A magyar munkásság helyállása valóban példamutató volt. A székely falusi szegénység például városokba tódult, elsősorban Brassót népesítette be. Az akkor dívó rendszer szerint ezek a szegény székelyek csak alsóbbrendű munkát vállalhattak, és így fölötté csekély jövedelemmel rendelkeztek. Mégis magyar iskolába küldötték gyermekeiket, anyagilag is szívesen támogatták a magyar iskolákat, és május havában, midőn hagyományos szokásként iskolanapot rendeztek, s gyermekek és szülők felvonultak, mindig megjelent az ő töretlen és fogyatkozás nélküli seregük. Felvidéken is tapasztalhattuk, hogy bármilyen politikai-világnézeti táborba tartozott is a magyar munkás, mégis magyar maradt, és magyarságát semmiféle politikai-világnézeti elv kedvéért fel nem adta, hanem éppen ellenkezőleg, egyre nőtt érdeklődése a magyar szellem és kultúra iránt.

Az erdélyi püspök nyilatkozata bizonyítja, hogy a magyar munkásság hűsége nem ideig-óráig tartó magatartás, hanem

töretlen és sziklaszilárd hűség. A magántulajdont, anyagi javakat, közéleti szerepet, rangot és a velük járó érvényesülési lehetőségeket nélkülöző magyar munkás hűsége ezerszeres értékű, mert mélyből fakadó, tiszta, önzetlen és áldozatos emberi vallomás. Nem ideiglenes érdekek nyilatkoznak meg a magyar munkásság magatartásában, hanem az egyszerű, a romlatlan, az igaz ember jelentkezik, aki nem tagadja meg gyökereit, hanem hű hozzájuk, és áldozatos lélekkel megvédi, megőrzi őket. Ezért bízhatunk munkásságunkban éppen úgy, mint a föld népében, s az erdélyi példa mutatja azt, hogy méltók is a bizalomra, hiába jönnek zordon történelmi időszakok, nem csatlakozunk bennük.

Márton Áron püspök nem ok nélkül nyilatkozott. A „Déli Hírlap” vezércikkírója pedig igen találó megjegyzéseket fűzött a püspöki nyilatkozathoz. Valóban sokaknak gyökereken át kell alakítaniuk balítéleteiket. A múltban értelmiségünk alig törődött a munkássággal, mert botor tévhit alapján „nemzetközi” szellemű tömegnek tartotta. A munkásság mégis hű maradt magyarságához, s nem akkor tett vallomást róla, midőn a színvallás nem került semmibe, hanem akkor, midőn áldozatot jelent. Sokirányú és mélyreható következtetéseket kell levonnunk ebből a tényből, melyet az erdélyi püspök megörökítendőnek tart. A magyar jövő sorsa függ attól, hogy mennyire tudjuk ezeket a következtetéseket levonni.